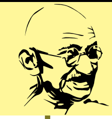

ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಹೆಸರಿಗೆ ಕಳಂಕ ಹತ್ತುವುದು ಅಲ್ಲದೆ ಬಾಪೂ ಬಗ್ಗೆ ಅವಮಾನಕರ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಈ ಬಗ್ಗೆ ಜನ ಏನೇನೋ ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ' ಕೇಶವಲಾಲರು ಕಳವಳಗೊಂಡರು. 'ನಿಮ್ಮ ಭಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾಗದು. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ನಾವೇನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ? ಹರಿಲಾಲರ ಬಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿದೆ; ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರೊಂದಿಗೆ ಹರಿಲಾಲರಿಗಿರುವ ಜಗಳವೂ ತಿಳಿದಿದೆ. ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯರು ಐದು ತಿಂಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ನಿಧನರಾದದ್ದು ಒಳ್ಳೆಯದಾಯಿತು'.

'ಸುರೇಂದ್ರಜಿ, ನೀವು ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿಲ್ಲ' ಕೇಶವಲಾಲರು ತಮ್ಮ ಮಾತನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಿದರು, 'ನಾನು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ, ಹರಿಲಾಲ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪರ ಅಂತಿಮ ಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಅವರ ಹತ್ತಿರದ ಸಂಬಂಧಿಕರು ಇರಬೇಕು, ಅಂಥವರಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸೋಣ.'

ಸುರೇಂದ್ರ ಮಶರೂವಾಲಾ ಅವರು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಕೇಶವಲಾಲರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಯೋಚಿಸಿದರು. ಕೇಶವಲಾಲರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿತ್ತು. ಇಬ್ಬರೂ ಗಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಖಾಲಿ ಬೆಂಚಿನ ಮೇಲೆ ಕೂತು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಕಡೆಗೆ ಹರಿಲಾಲರ ಕೆಲವು ಹತ್ತಿರದ ಸಂಬಂಧಿಕರಿಗೆ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ನಂತರ ಇಬ್ಬರು ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಬಳಿಯಿದ್ದ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಟೆಲಿಫೋನ್ ಬೂತಿಗೆ ಬಂದು, ಮೂರ್ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಬಂಧಿಕರಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಮತ್ತೆ ಮರಳಿ ಬಂದು ಅದೇ ಬೆಂಚಿನ ಮೇಲೆ ಕೂತರು. ಆಗ ಅರ್ಧ ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಿತ್ತು. ಇಬ್ಬರು ಬೆಂಚಿಗೊರಗಿ ದಣಿವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ನಿದ್ರೆ ಬರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಮನಸ್ಸು ವಿಚಾರಗಳ ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ ಒದ್ದಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮೊದಲು ಮಳೆ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿದಿತ್ತು. ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಈಗ ತೇವಾಂಶವಿತ್ತು. ಈಗ ಅವರ ಬಳಿ ಬೆಳಿಗ್ಗೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಬೇರೇನೂ ವಿಕಲ್ಪವಿರಲಿಲ್ಲ. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಅಂಗಡಿಗಳ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆದ ನಂತರವೇ ಅಂತ್ಯೇಷ್ಟಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಖರೀದಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮುಂಬೈಯಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ ಎನ್ನುವ ಮಾತೇ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಮಹಾನಗರವು ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಎಂದೂ ಪಾಲಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಬೆಳ್ಳಂಬೆಳಿಗ್ಗೆಯೇ ಮೂರ್ನಾಲ್ಕು ಜನ ಸಂಬಂಧಿಕರು ಬಂದರು. ಯಾರೂ ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ, ಮಾತನಾಡಲೂ ಬಯಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೌನ ವ್ಯಥೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಮಾತು ಬಹುಶಃ ಈ ಶೋಭೆಗೆ ಧಕ್ಕೆ ತರುವುದೆಂಬ ಭಯ ಎಲ್ಲರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿತ್ತು.

ಕೇಶವಲಾಲರು ಎದ್ದು ನಿಂತರು.

'ಸುರೇಂದ್ರಜಿ, ನೀವು ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿ. ನಾವು ಶವಾಗಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಹರಿಲಾಲರ ಶವವನ್ನು ತರೋಣ' ನಂತರ ಕೇಶವಲಾಲರು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಬಂಧಿಕರಿಗೆ ಹೇಳಿದರು, 'ನೀವು ಚಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ.'

ಸುರೇಂದ್ರರು ಮಾತನಾಡದೆ ಕೇಶವಲಾಲರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದರು. ಇಬ್ಬರು ಶವಾಗಾರದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಿಂತರು. ಮೆಡಿಕಲ್ ಆಫೀಸರರ ಆದೇಶದಂತೆ ಶವವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತಕ್ಷಣ ಕೊಡಲಾಯಿತು.

'ಎಂಟನೆಯ ನಂಬರಿನ ಶವ ನಿಮ್ಮದು, ಬಾಬೂಜಿ!' ಹೀಗೆಂದು ಕಾವಲುಗಾರ ಅವರನ್ನು ಶವಾಗಾರದೊಳಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದ. ಕೇಶವಲಾಲರು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಕಂಪಿಸಿದರು. ಅವರ ಕಾಲುಗಳು ತಡಬಡಿಸಿದವು, ಅವರು ಸುರೇಂದ್ರರ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕೈಯಿಟ್ಟರು. ಸುರೇಂದ್ರರು ಕೇಶವಲಾಲರನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಅವರಿಗೆ ಕೇಶವಲಾಲರ ಮನಃಸ್ಥಿತಿ ಅರ್ಥವಾಯಿತು.

ರಾಷ್ಟ್ರಪಿತ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಈ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರ ಹರಿಲಾಲ ಈಗ 'ಎಂಟನೇ ನಂಬರಿನ ಶವ' ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದ! ಈ ಎಂಟನೆಯ ನಂಬರಿನ ಶವವನ್ನು ಸ್ಟ್ರೆಚರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಸಿ ತರಲಾಯಿತು. ಕೇಶವಲಾಲರು ಹರಿಲಾಲರ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹೊದಿಸಿದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಸರಿಸಿ, ಅವರ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಕೇಶವಲಾಲರು ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನೇ ನಂಬದಾದರು. ಹರಿಲಾಲರ ಮುಖವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಅಷ್ಟು ಬದಲಾಗಿತ್ತು. ತೀಕ್ಷ್ಣ ವಾಸನೆಯೊಂದು ಶರೀರದಿಂದ ಸೂಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇಬ್ಬರು ಶವದೆದುರು ಮೌನವಾಗಿ ನಿಂತು, ಕೈಮುಗಿದು ತಲೆ ತಗ್ಗಿಸಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಸುರೇಂದ್ರರು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸಿದರು.

'ಕೇಶು ಭಾಯಿ' ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನ ನಂತರ ಸುರೇಂದ್ರರು ಕೇಶವಲಾಲರನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿದರು, 'ಚಟ್ಟದ ಸಾಮಾನು ಬರುವವರೆಗೆ ಈ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸಿ ಸ್ವಚ್ಛಗೊಳಿಸೋಣ.'

'ಎಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಯಿತು, ಆದರೆ... ಆದರೆ..' ಕೇಶವಲಾಲರು ಸುರೇಂದ್ರರ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದವರಂತೆ ತಮಗೆ ತಾವೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

'ಆದರೆ ಏನು, ಕೇಶುಭಾಯಿ?'

'ಆದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬದಲಾಗಿಲ್ಲ. ಬಾಪೂರವರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನೇ ನೋಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ' ಕೇಶವಲಾಲರು ತಮ್ಮ ಮಾತನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು, 'ಬಾಪೂರಂತೆಯೇ ಮೈಕಟ್ಟು...ಸುರೇಂದ್ರಜಿ. ಹರಿಲಾಲ್ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಮನಬಿಚ್ಚಿ ನಕ್ಕಾಗ, ಇವರ ಈ ನಗು ಸಹ ಬಾಪೂರವರ ನಗುವಿನಂತಿರುತ್ತಿತ್ತು..'

'ಎಷ್ಟಾದರೂ ಹರಿಲಾಲರು ಬಾಪೂರವರ ಮಗ ತಾನೇ'

'ಹೌದು, ಯಾವುದನ್ನು ನಿಜವೆಂದು ತಿಳಿದರೋ, ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಯುವವರೆಗೆ ದೃಢವಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ... ಆದರೆ...ಸುರೇಂದ್ರಜಿ, ಸತ್ಯವನ್ನರಸುವಲ್ಲಿ, ಗುರುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಹರಿಲಾಲ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ, ಎಲ್ಲೋ ತಪ್ಪಿದ್ದರು...ಅಥವಾ ಹೀಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು, ಬಹುಶಃ ಅವರ ವಾಸ್ತವಿಕತೆಯನ್ನು ಅವರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇನೋ...ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ತೀರ್ಮಾನಿಸಲು ನಾವ್ಯಾರು?'

ಇಬ್ಬರೂ ಮೌನವಹಿಸಿದರು, ಚಟ್ಟದ ಸಾಮಾನುಗಳು ಬಂದಿದ್ದವು. ಸೂರ್ಯನ ಮೊದಲ ಕಿರಣ ಮುಂಬೈ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಹರಿಲಾಲರ ಶವವನ್ನು ಹೊತ್ತು ರುದ್ರಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿದ್ದರು. ಕೇಶವಲಾಲರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳ ಹಿಂದೆಯಷ್ಟೇ ಹರಿಲಾಲರ ಪ್ರತಾಪಿ ತಂದೆಯ ಸ್ಮಶಾನ ಯಾತ್ರೆಯ ನೆನಪು ಉಕ್ಕಿ ಬಂತು. ಕೇಶವಲಾಲರು ಆ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದರು.

ಇಂದು ಅದೇ ತಂದೆಯ ಮಗನ ಶವವನ್ನು, ಪದೇ ಪದೇ ಬದಲಾಗುವ ನಾಲ್ಕಾರು ಹೆಗಲುಗಳ ಮೇಲೆ ವೇಗವಾಗಿ ರುದ್ರಭೂಮಿಗೆ ತರಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಇದೀಗ ತಾನೇ ಎದ್ದ ಈ ನಗರದ ಯಾರಿಗೂ ಸಹ ಈ ಚಟ್ಟದೆಡೆಗೆ ನೋಡುವ ಅಗತ್ಯತೆ ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ. ಕೇಶವಲಾಲರಿಗೆ ನೆನಪಾಯಿತು–

ಹೊಸದಿಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಪೂರವರ ಮೃತದೇಹವನ್ನು ಗಂಧದ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಮೇಲಿಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಹರಿಲಾಲರು ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಅದೆಲ್ಲಿಂದಲೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರು. ಬಾಪೂರವರ ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳು, ಪರಿವಾರದವರು ಮತ್ತು ವಾಹನವಿದ್ದ ಎಲ್ಲರೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಅವರು ಬಂದಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರ ಅಂತಿಮ ಸಂಸ್ಕಾರದ ಹಕ್ಕು ಅವರದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹರಿಲಾಲರ ಪತ್ತೆಯೇ ಕಾಣ ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇವದಾಸ್ ಗಾಂಧಿ, ಹರಿಲಾಲರ ತಮ್ಮ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಂಭಾಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

'ದೇವದಾಸ್ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ' ಕೇಶವಲಾಲರು ದೇವದಾಸರ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆದಿದ್ದರು, 'ನಾನು ಇದೀಗ ತಾನೇ ಹರಿಲಾಲ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪರನ್ನು ನೋಡಿದೆ...ಅವರು ಗುಂಪಿನ ನುಗ್ಗಾಟದಲ್ಲಿ... ಬಾಪೂರವರ ದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಎಸೆಯುವುದನ್ನು ನೋಡಿದೆ... ಅವರು ಭಿಕ್ಷುಕನ ವೇಷದಲ್ಲಿದ್ದರು...ಆದರೆ ಅವರು ಹೀರಾಲಾಲರೇ ಆಗಿದ್ದರು...ನನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಮೋಸ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ.'

ಆಗ ದೇವದಾಸರು ಪಂಚೆಯ ತುದಿಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಒತ್ತಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಹೇಳಿದ್ದರು, 'ಕೇಶು ಮಗಾ, ಬಾಪೂರವರ ಜೀವನದ ಈ ದುಃಖದ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ನೆನಪಿಸಬೇಡ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಹರಿಲಾಲರು ಇಲ್ಲಿ ಅಮಲಿನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಈಗ ಇಲ್ಲಿರುವ ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಗಣ್ಯರ ನಡುವೆ ಅಸಂಬದ್ಧವಾಗಿ ವರ್ತಿಸಿದರೆ...?'

ದೇವದಾಸರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಂಶವಿತ್ತು. ಕೇಶವಲಾಲರು ಆಗ ತಮ್ಮ ತುಟಿಗಳನ್ನು ಹೊಲಿದುಕೊಂಡಂತೆ ಮೌನ ತಾಳಿದ್ದರು. ಹರಿಲಾಲರ ಮೃತದೇಹವನ್ನು ಹೇಗೋ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದ ಚಿತೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯ